

2023, Vol. 4(2), 343-355
© The Author(s) 2023
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2023.109
Article type: Commentary Article

Received: 15.05.2023
Accepted: 16.05.2023
Published Online: 05.06.2023

Deniz Yüksek* , Uğur Tekin**

Neoliberal Umursamazlık mı, Bakım Toplumu mu? Kahramanmaraş Depremleri Sonrasına Dair Düşünceler*** *Neoliberal Abandon or Care Society? Thoughts on the Aftermath of the Kahramanmaraş Earthquakes*

Öz

Bu yazıda 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri sonrasındaki durum, neoliberal umursamazlık, dayanışma ve bakım toplumu kavramları çerçevesinde irdeleniyor. Yazıda, depremin yol açtığı olağanüstü yıkımın kısmen on yıllardır sürdürülen neoliberal politikalarından kaynaklandığı iddia ediliyor. Kâr ve ranta öncelik veren ve afet risklerini göz ardı eden bu politikalar yazıda neoliberal umursamazlık olarak nitelendiriliyor. Deprem sonrasında ise kentleri doğal afetlere daha dayanıklı hale getirmek için dayanışmayı büyütme ve bakım odaklı topluluklar oluşturmak mümkün olabilir. Ancak neoliberal umursamazlık, bu ihtimalin önündeki en önemli tehdidi oluşturmaya devam ediyor.

343

Abstract

This essay reflects on the aftermath of the Kahramanmaraş Earthquakes on 6 February 2023 through the concepts of neoliberal abandon, solidarity, and care society. It argues that the extraordinary destruction caused by the earthquake is partly attributable to several decades of neoliberal policies that disregarded disaster risks in favor of policies that prioritized profit and rent-seeking, which it calls neoliberal abandon. In the wake of the earthquake, it may be possible to enlarge the scope of solidarity and build caring communities so as to make cities more capable to withstand natural disasters. However, neoliberal abandon still stands as the biggest threat in front of that possibility.

Anahtar kelimeler

Kahramanmaraş Depremleri, neoliberal umursamazlık, dayanışma, bakım toplumu, politik ekoloji

Keywords

Kahramanmaraş Earthquakes, neoliberal abandon, solidarity, care society, political ecology

* Kadir Has Üniversitesi, dyukseker@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1047-1685.

** SRH Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, drugurtekin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5517-971X.

*** Bu yazının daha kısa ve sınırlı bir versiyonu, Zappa Zamanlar blog sitesinde yayınlandı (Tekin ve Yüksek, 2023).

Giriş

6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş'ta iki büyük deprem gerçekleştiğinde, Türkiye zaten uzun süredir ekonomik kriz, giderek bozulan gelir dağılımı ve toplumsal kutuplaşma sürecinden geçiyordu. COVID-19 pandemisinin derinleştirdiği sosyo-ekonomik eşitsizliklerin üstesinden nasıl gelineceği düşünülürken, çok daha büyük bir kriz ortamıyla karşı karşıya kaldık. Ekonomik kriz, iklim krizi ve doğal afetler toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretiyor ve hatta derinleştiriyor. Yoksullar, kadınlar, çocuklar, Kürtler (Rankin, 2011) ve mülteciler (Elçi, Kirişçioglu ve Üstübcü, 2021) gibi kırılgan gruplar krizlerin olumsuz etkisinden daha çok pay alıyor.

Kahramanmaraş depremlerinin ölçek olarak ülkenin son yüzyılda yaşadığı en büyük yer sarsıntılarının olması yanı sıra, süregiden krizin üzerine gelmesi, yarattığı fiziki ve toplumsal yıkımın boyutlarını artırdı. Ancak hemen depremin yaşandığı günden başlamak üzere, arama kurtarma çalışmaları ve depremzedelere yardım için olağanüstü bir dayanışma da örgütlendi. Bireylerin ve sivil toplumun çabalarıyla oluşan bu dayanışma katılımcıların sayısı azalmış olsa da hala devam ediyor. Kriz ortamlarında belirgin olarak ortaya çıkan bu dayanışma refleksini de göz önünde bulundurmalıyız. Dolayısıyla, günümüzde birçok toplumda bir yandan krizler ve afetler toplumsal bir yıkım yaratırken, diğer yandan ise buna karşı gelişen dayanışma dinamikleri ve yeni bir toplumsallık arayışı karşımıza çıkıyor.

344

Dayanışmayı kalıcı hale getirmek için ne gerekli diye sorunca, Bakım Kolektifi'nin (2021) *Bakım Manifestosu* kitabından esinlenerek aklımıza *bakım toplumu* kavramı geliyor. Biz bu yazıda depremin yarattığı yıkımı ve sonrasında yeşeren dayanışmanın düşündüklerini, *neoliberal umursamazlık* ve bakım toplumu kavramları üzerinden değerlendirmek istiyoruz. Yazıda sonuçlara varmayacağız, amacımız daha çok bazı soruları gündeme getirmek olacak.

Neoliberal umursamazlık

Neoliberalizmin gerilemekte olduğu ve yerini başka düzenlemelere bırakacağı bir döneme girdiğimiz sıkça dillendiriliyor. Örneğin neoliberal politikaların yerini pandemi döneminden bu yana neo-Keynesçi politikaların almakta olduğu söyleniyor. Öte yandan neoliberal küreselleşmeye tepki olarak bir süredir neo-merkantilizm, yani ulus-devletlerin korumacı politikalara geri dönüşü de söz konusu. Ancak neoliberalizm birkaç nedenle henüz tarih sahnesini terk etmiş değil. Bir kere, neoliberalizmin yarattığı alışkanlıklar var: umursamazlık, piyasa mantığının bütün insan ilişkilerine nüfuz etmesi, toplumsallığın aşınması, toplumun piyasanın tahakkümü karşısında atomize olması, bunlardan belli başlıları. Ayrıca, Türkiye'de deprem sonrasında atılan bazı politika adımlarını düşünürsek bir neoliberal restorasyon tehlikesi de var. Dolayısıyla, neoliberal umursamazlıktan söz etmek yerinde olacak.

Neoliberalizm en az 40 yıldır sadece Türkiye'de değil, dünyanın birçok yerinde kamunun düzenleyici rolünün aşındırılması ve özelleştirme gibi toplumsal refahı ve insan sağ-

lığını değil, sermaye birikimini önceleyen ekonomi politikalarını dayatıyor. Ayrıca, bireysel kurtuluş, kendinden sorumlu birey, girişimci birey gibi kavramları öne çıkarıyor. Neoliberal anlayış, bencil ve kendi çıkarları peşinde olan bir birey tanımı yaparken kendi dışındakilere karşı umursamazlığı ve aldırmaazlığı körükliyor. İşte, *Bakım Manifestosu*'ndan esinlenerek neoliberal umursamazlık dediğimiz şey bu (Bakım Kolektifi, 2021). Neoliberalizme tepki olarak ulus-devletlerin kendi içlerine kapanması gerektiğini vazedemilliyetçilik ise, bu umursamazlığı kendinden farklı olana karşı düşmanlıkla harmanlayarak toplumsal dokunun parçalanmasını daha da teşvik ediyor. Doğal afetlere karşı hazırlıksız olunması, afet riski göz önünde bulundurulmadan doğaya yapılan müdahaleler ve iklim krizi de bir ölçüde neoliberal umursamazlığın sonucu diyebiliriz. Bunu açıklamak için politik ekoloji yaklaşımından yararlanmak mümkün.

Politik Ekoloji: Doğal (Olmayan) Afetler

Sel, kuraklık, orman yangını, toprak kayması, deprem, aşırı sıcaklar gibi doğal afetlerin toplumun her kesimini eşit şekilde etkilemediğini, bazı kırılğan gruplar üzerinde daha olumsuz etkileri olduğunu ve sosyo-ekonomik eşitsizlikleri derinleştirebildiğini gösteren bir sosyal bilim yazını mevcut (örneğin Klinenberg, 2015). Bir başka yazın var ki, afetlerin *doğallığını* sorguluyor. Marksist politik iktisat, çevre bilimi ve insani coğrafya gibi disiplinlerin kesişiminde oluşan politik ekoloji yaklaşımı, doğa-insan karşıtlığı veya ikiliği varsayımını sorgulayarak, insanların doğanın dışında olmadıklarını vurguluyor. Politik ekoloji, bizatihi afetlere yol açtığı düşünülen "tehlke" (*hazard*) kavramını da eleştiriyor. Bu yaklaşıma göre, insanları ve toplulukları doğa olayları karşısında kırılğan yapan şey toplumsal, siyasal ve ekonomik ilişkilerdir (Gould, Garcia ve Remes, 2016). Dolayısıyla "çevresel tehlikeler" (*environmental hazards*) siyasal ve toplumsal süreçlerde oluşur. Politik ekoloji yaklaşımını kullanan yazarlardan Mike Davis (2012), 1870'lerde Hindistan, Çin, Brezilya ve Mısır gibi dünyanın farklı köşelerini etkileyen büyük kıtlıkları anlattığı kitabı *Üzerinde Güneş Batmayan Katliam*'da kıtlığın bir kaynak dağılımı meselesi olmaktan öte kaynak dağılımına ilişkin bir *sınıf savaşı* olduğunu vurgular. Davis'e göre o dönemde yaşanan iklim olayları sırasında kıtlık yaşanmasının nedeni kuraklık değil, kapitalist piyasa ilişkilerinin Britanya İmparatorluğu tarafından Batılı olmayan toplumlara dayatılmasıydı. Aynı yaklaşımı kullanarak çağımızda Afrika'da yaşanan kıtlıkları inceleyen Alex De Waal, kuraklığın kıtlığa dönüşmesinde neoliberalizmin, uluslararası finans ve insani yardım kuruluşlarının Afrika ülkelerine dayatmalarının ve halka hesap verebilirliği olmayan devletlerin rolüne işaret eder (De Waal, 2018).

Kentsel politik ekoloji yaklaşımı ise, mekân kavramsallaştırmasını öne çıkararak, kent-doğa karşıtlığına karşı çıkar ve kentlerin de doğası olduğunu iddia eder (Heynen, 2013; Rademacher, 2015). Kentsel alanlardaki doğal afetlere ilişkin Latin Amerika'da politik ekoloji perspektifinden yapılan bazı araştırmalar, Türkiye'de depremlerin yarattığı yıkıma ilişkin düşünürken bize önemli ipuçları verebilir. Örneğin Brezilya'da sık sık can kaybına yol açan

toprak kaymalarına ilişkin çalışmalarda önemli bazı tespitler yer alıyor. Brezilya’da 1980’lerde başlayan demokratikleşme süreci hem kentleşmenin hızlandığı hem de neoliberalizmin yükseldiği bir döneme denk geldi. Bu süreçte yoksul kentlilerin barınma hakkına erişimi arttı. Fakat imar planlarına ve federal orman yasasına aykırı, toprak kayması riski olan yerlere kurulan konut alanları doğal afetlere karşı daha kırılganlaştı (Coates ve Garmany, 2017). Demokratikleşme sürecinde, neoliberal saikler uyarınca kamusal denetimlerin azalması ve bazı merkezi yetkilerin yerel yönetimlere devredilmesi sonucunda, Meksika ve Brezilya’da patronaj ve müşteriçilik (*clientelism*) ilişkileri beklenenin tersine azalmadı, aksine arttı. O esnada devletler ve yerel yönetimler tehlike coğrafyalarını (*geographies of hazard*) ve çevresel tehlikeleri yeniden inşa ederlerken, bu tehlikelerin toplumsal dağılımı da eşitsiz şekilde gerçekleşti (Coates ve Nygren, 2020). Patronaj ilişkileri kentsel ekolojinin yeniden inşasında Türkiye’de de yakından tanıdığımız şekilde işledi. Enformel konut alanlarının yasallaşması, riskli alanların imara açılması, afete dayanıklılık için alınan önlemlerde orta sınıfın yaşam alanlarına öncelik verilmesi, bunlardan birkaçı. Sonuç olarak yoksul kentliler, afetlere karşı en kırılgan gruplar haline geldiler. Ancak bu, yoksul kentlilerin içinde buldukları durumu edilgen bir şekilde kabullendikleri anlamına da gelmiyor. Çünkü patronaj ilişkileri aracılığıyla da olsa, güvenli yaşam alanları ve barınma hakkı taleplerini dile getirmeye devam ettiler (Coates ve Nygren, 2020).

346

Tabii ki burada, kentli yoksulların afetlere karşı daha kırılgan hale gelmesine kendi eylemlerinin yol açtığını kastetmiyoruz. Yukarıda neoliberal umursamazlık kavramını tartışırken değindiğimiz gibi, neoliberal politikalar bir yandan rantı ve sermaye birikimini kollarken bir yandan da geniş halk kesimlerinin rızasını almayı ya da bir sus payı vermeyi de hedefliyor. Diyebiliriz ki, neoliberal umursamazlığın sürdürülebilmesi, geniş kitlelerinin bir ölçüde bu yolla içerilmelerini de gerektiriyor. Aşağıdaki bölümde bunu deprem bağlamında açıklamaya çalışacağız.

İki Deprem Arasında Neoliberal Umursamazlığa Politik Ekolojiden Bakmak

1999 Marmara Depreminde yaklaşık 20.000 kişi ölmüş, on binlerce kişi yaralanmış, binlerce bina yıkılmıştı. O felaketten sonra bina inşaat yönetmelikleri depreme dayanıklı yapılaşmayı şart koşacak şekilde değiştirilmiş, daha sonraki bir aşamada merkezi bir afet koordinasyon kurumu olarak Afet ve Acil Durum Başkanlığı (AFAD) kurulmuştu. 24 yıl sonra yaşadığımız Kahramanmaraş depremleri, klişe bir tabirle, 1999 deprem felaketinden ders almadığımızı ortaya koydu. Peki neden? Marmara Depremleri, depremlere ve diğer doğal afetlere karşı güvenli kentler, yapılar ve konutlar inşa edilmesi için neden bir milat olamadı? Neden hane, mahalle ve kent düzeyinde afetlere ilişkin farkındalık, talep oluşturma, tabandan gelen denetim ve afetlere müdahale hareketleri oluşmadı?

Kuşkusuz bu sorulara birçok farklı cevap verilebilir. Bizim burada önerdiğimiz ve üzerinde duracağımız cevap, neoliberal umursamazlığın ta kendisi. Türkiye, 1980’de 24 Ocak

kararlarıyla benimsediği neoliberal modeli, 2001’de yaşanan ekonomik kriz sonrasında daha da derinleştirdi. 2002’de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), bu modeli olduğu gibi üstlendi, ancak daha sonra tabandan gelen tepkiler karşısında seçmenlerini konsolide etmek için neoliberalizmi popülist politikalarla besledi. Popülizmin bir ayağı halka vaatlerde bulunmak ise diğer bir ayağı inşaat sektöründe yaratılan rantı kullanarak kaynak aktarımıydı. Yukarıda Latin Amerika bağlamında söz ettiğimiz patronaj ilişkileri, Brezilya ve Arjantin gibi ülkelerde çok parçalı bir görünümdeyken, 2002’den sonra Türkiye’de ise topyekûn bir sistem haline geldi.¹

Son deprem felaketinin yarattığı olağanüstü yıkım, işte bu politikaların üzerine oturuyordu. İmara ilişkin mevzuatın görmezden gelindiği, hem müteahhitlerin hem konut sahiplerinin rant beklentilerine odaklı kentsel yapılaşma, kamu otoritelerinin bu sürece göz yumması ve hatta sürecin siyasi olarak desteklenmesi (örneğin imar afları), neoliberal umursamazlığın unsurları olarak karşımıza çıktı. Bunun yanı sıra, Türk Kızılayı içinde özel şirketler kurulması, yani bu kurumun kısmen özelleştirilmesi, kentlerde afet zamanlarında toplanma alanı olarak belirlenen arsaların imara açılması, AFAD ve Kızılay üzerinde kamu denetiminin yok edilmesi, şeffaf ve hesap verebilirlikten uzak olmaları, neoliberal kayıtsızlığın diğer öğeleri olarak sayılabilir. Ayrıca, 2012 yılında yürürlüğe giren kentsel dönüşüme ilişkin Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun’un dar gelirli insanların güvenli barınma hakkını değil (yapsatçılar ve büyük gayrimenkul şirketleri aracılığıyla) sermayenin rant imkanlarını gözeterek şekilde yapıldığını da hatırlatmak gerekir.

Neoliberal umursamazlık sadece kamunun düzenleyici rolünü boş vermesinden ibaret değil. Çünkü Türkiye ekonomisinin temel büyüme dinamiğini sağlayan inşaat sektöründe hükümetlerin on yıllardır, ama özellikle de son 20 yılda geliştirdikleri politikalar, toplumsal taleplerle de örtüştü. Sermaye birikimini hızlandırmak için bürokratik denetimlerin zayıflatılması ve toplumun birçok kesimi tarafından heyecanla karşılanan imar afları güvenli olmayan binalarda konut sahibi olmayı sağlarken, AKP’nin seçmen tabanını da genişletti. Bu süreç ayrıca, inşaat ve onunla ilintili diğer sektörlerde güvencesiz emek piyasasını büyüterek vasıfsız emek istihdamını artırdı. Tarım alanlarının imara açılması, kırsal bölgelerde yaşayanların arsa rantından nasiplenmesini sağladı. Aslında son 25 yılın temel sosyal politika yaklaşımı da neoliberal bir çerçevede oluştu. Güvencesiz istihdamın ve işsizliğin arttığı bir ortamda, istihdama dayalı sosyal politikalar yerine gelir kriterlerine dayalı sosyal yardımlar giderek arttı. Sosyal yardımlara dayanan bir refah politikası yaklaşımı, neoliberal dönemde Türkiye dahil pek çok gelişmekte olan ülkede popülist refah devleti rejimleri oluşmasına yol açtı (Yörük, 2022). Kısacası, neoliberal umursamazlık bir yandan sermaye birikimi lehine kamunun attığı adımları, öte yandan bir ölçüye kadar kitlelerin de bu düzene dahil edilmesini içeriyordu.

Bütün bunların kentsel ve kırsal mekanlarda politik ekoloji yaklaşımıyla incelenmesi gereken muazzam sonuçları olduğu söylenebilir. Bir kere, 2001’den itibaren izlenen politikalar, kırsal alanların boşaltılması ve tarımda ürün deseninin ihracata yönelik olarak tekrar şekillendirilmesini öngörüyordu. 1990’larda Kürtlerin zorla yerinden edilmesiyle tekrar ivmelenen

kırdan kente göç, 2000'lerde neoliberal tarım politikalarıyla devam etti (Yükseker, 2009). Kentlere gelen yeni yoksulları güvencesiz işler, sosyal yardımlar ve TOKİ üzerinden konut sahibi olma hayali bekliyordu. Kentleşmenin hızlanması, bir yandan her türlü afet riskine açık yerlerde (alüvyonlu topraklar, fay hattı bölgeleri, orman vasfını yitirdiği ilan edilen bölgeler) yapılaşma sonucunu getirdi. Kentsel politik ekolojinin terimleriyle, çevresel tehlikeler kamu eliyle veya kamunun gözetiminde sermaye eliyle yaratılmış oldu. Öte yandan tarımsal alanların imara açılması, tarımsal üretimin gerilemesinde muhtemel bir rol oynadı. Kırsal nüfusun tarımdan kopartılması ve tarım üretiminde ihracata dönük örüntüler oluşturulması, günümüzde yaşanan gıda enflasyonunun da belki müsebbiplerinden biri. Sonuçta gıda fiyatlarındaki enflasyon, en çok kentli dar gelirli kesimlerin alım gücünü düşürerek ve yoksulluğu derinleştirerek etkisini gösteriyor.

Dayanışma

Yukarıda örneklerini verdiğimiz neoliberal umursamazlık, sadece rantı ve sermaye birikimini kayırmakla kalmadı. Aynı zamanda toplumsal ilişkilerde bir tahribata, atomizasyona da yol açtı. Türkiye'de 1980 darbesi ve 1982 Anayasası bunun cebri ve kanuni altyapısını hazırlamıştı. Sivil, sendikal ve siyasi örgütlenmeler tamamen yasaklanmış, sonrasındaki yasal düzenlemeler örgütlü yaşamın çok güdük bir şekilde devamına izin vermişti. 1999 Marmara Depremi sonrası, sivil toplumun yeşerdiği bir milat olarak görürüz çoğunlukla. Sivil toplumdaki hareketliliğin aslında daha önce, 1990'lardaki kimlik temelli toplumsal hareketlerle başladığı da öne sürülür (örneğin Keyman ve İçduygu, 2003). Sivil toplumdaki hareketlilik, bir yandan Avrupa Birliği fonları için rekabet çerçevesinde şekillenirken (Altan-Olcay ve İçduygu, 2012), Gezi hareketinden sonra hükümetin denetiminde hızla korporatist bir yapıya büründü (Yabancı, 2019). Emek alanındaki örgütlenmeye baktığımızda ise, 2012'de yürürlüğe giren Sendikalar Kanununun darbe sonrası 1983'te yapılan Sendikalar ve Toplu Sözleşme Kanunlarındaki kısıtlamaları bir nebze kaldırdığını, ama sendikal örgütlenmenin eski düzeyine dönmediğini görüyoruz. Kahramanmaraş depremleri öncesinde, bu örgütsüzlük hali ve toplumsal atomizasyon, en yüksek noktasına ulaşmıştı. Siyasi kutuplaşma ve milliyetçilik, toplum içindeki dayanışma örüntülerini tahrip eden diğer unsurlar idi.

Ancak bu neoliberal umursamazlığa rağmen, topluluklar arasında ve içinde *dayanışma* pratikleri sürüyor. Örneğin pandemi dönemine baktığımızda, İstanbul ve İzmir gibi kentlerde kooperatifler ve sosyal yardım ağları aracılığıyla dayanışmanın örgütlendiğini gördük (örneğin Foggo, 2023). Çünkü dayanışma, insanların topluluklar hâlinde bir arada yaşamalarının tanımlayıcı bir unsuru. Çünkü *Bakım Manifestosu* kitabının da ortaya koyduğu gibi insanlar karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde yaşıyorlar ve hayatlarının çoğu döneminde birbirlerinin bakımına ihtiyaç duyuyorlar (Bakım Kolektifi, 2021).

Peki dayanışma ile neyi kastediyoruz? Dayanışma, öncelikle toplumsal bir deneyim. Aynı zamanda toplumu ve toplulukları bir arada tutan bir tutkal niteliği taşıyor. Ayrıca top-

lumsal hareketlerin ve sivil toplumun oluşmasında olmazsa olmaz bir unsur. Ve tabii ki dayanışma evrensel bir etik ilke de olabilir. Etik bir ilke olarak dayanışma, başkalarının özgürlüklerine saygı duymayı ve bir arada yaşayan insanların iyilik durumunu öne çıkarır. Müşterek yaşam, sadece insanlar değil, insanlar, hayvanlar ve doğanın bir aradalığına ve dayanışma içinde yaşamına işaret eder (Schmitt, 2023).

Dayanışmayı ve ortak yaşamı hayvanları ve doğayı da dahil ederek tanımlarsak, neo-liberal umursamazlığın dünyanın her yerinde bu dayanışmayı on yıllardır aşındırdığı aşikâr. Bununla birlikte, 2015 yılında Avrupa Birliği ülkelerine ulaşan yüzbinlerce göçmen ve mülteciye destek olmak için bazı kentlerde ayaküstü kurulan karşılama merkezleri, dayanışmanın yeşerdiği örnekler olarak gösteriliyor (Bakım Kolektifi, 2021, s. 47; Schmitt ve Hill, 2023).

Türkiye’de ise, Kahramanmaraş depremlerinden sonra dayanışmanın önemi tekrar karşımıza çıktı. Depremzedelere gösterilen toplumsal dayanışmanın oldukça görünür olmasının bir nedeni, devletin deprem sonrasında AFAD ve Kızılay eliyle yürüttüğü afet yönetiminin çok zayıf ve yetersiz kalmasıydı. Devletin afet sonrasına ilişkin görevlerini yapmadığı bir ortamda, bu işi bir araya gelip dayanışan bireyler ve gruplar üstlendiler. Diğer bir deyişle dayanışma ve bakım için bir alan açıldı. Gönüllü madenciler, inşaat işçileri, iş makinası operatörleri, hekimler ve diğer sağlıkçılar, irili ufaklı sivil toplum kuruluşları, siyasi oluşumlar, yerli ve yabancı arama kurtarma ekipleri ilk günden itibaren deprem bölgesine aktı. Ancak binlerce gönüllünün depremzedelerle ve birbiriyle dayanışması, kamu kurumlarının koordinasyonsuzluğu ve yetersizliği yüzünden mümkün olan en iyi etkiyi yaratamadı.

Depremden sonra hızla büyüyen dayanışma pratikleri, sadece aile, akrabalar, hemşeri grupları veya dinî cemaatler içindeki ilişki ağları çerçevesinde işleyen, bizim görmeye daha alışık olduğumuz sosyal yardımlaşma pratiklerinden farklıydı. Ölçek ve çeşitlilik olarak bunlardan çok daha büyüktü. Bu durumu anlatabilmek için *bakım* ve *bakım toplumu* kavramına başvuracağız.

Bakım Toplumu

Deprem felaketinin bize açıkça gösterdiği şeylerden birisi, insanların zor anlarında birbirlerine ihtiyacı olduğu ve bu ihtiyaçları gidermeye de hazır ve gönüllü oldukları. Diğer bir deyişle, deprem birbirimize karşılıklı bağımlılığımızı çok çarpıcı şekilde gözler önüne serdi. Denilebilir ki, bir anlamda birbirlerine yabancı insanlar, bu süreçte birbirlerine baktılar ve birbirlerini gözettiler. Genelde kadınların diğer aile üyelerine verdiği ücretsiz bakım emeği, ya da piyasa ilişkileri içinde ücretle verilen – ve yine genelde kadınların çalıştığı – bakım emeğinden öte bir şey burada kullandığımız bakım kavramı. *Bakım Manifestosu*’nda bakım şu sözlerle tanımlanıyor:

(B)akım terimiyle yalnızca ‘pratik anlamda’ bakımı ya da insanların başkalarının fiziksel ve duygusal gereksinimleriyle doğrudan ilgilendiklerinde yaptıkları işi kastetmiyoruz—bakımın bu boyutu her ne kadar kritik ve acil olmaya devam etse de... ‘Bakım’ aynı zamanda, yaşamın esenliği ve

serpilmesi için gerekli olan her şeyin beslenmesine yönelik bir toplumsal kapasite ve etkinliktir. En önemlisi, bakımı sahenin ortasına yerleştirmek karşılıklı bağımlılıklarımızı tanımak ve kucaklamaktır (Bakım Kolektifi, 2021, s. 12).

Bakım Kolektifi, bu kavramla sadece “birisine bakmak” (*care for*) anlamındaki bakımı değil aynı zamanda değer vermek, umursamak veya ihtimam etmek anlamındaki bakımı (*care about*) da kastediyor. Kolektif, aile içindeki bakım ilişkilerinin ötesine geçerek çoklu bakım kavramıyla toplumsal ve hatta küresel bir düzeyde bakımı ele almaya çalışıyor. Aslında kâr etme hedefinin değil bakımın öncelik taşıdığı bir toplumsallık çağrısı yaparken bir *bakım etiğinden* de söz ediyor.

Fatmagül Bertkay, kadınların veya en alttakilerin yapması gereken bir iş olarak görülen ve değersizleştirilen bakımın zorlu yönlerinden bahsederken şöyle diyor:

Bir canlının ihtiyaçlarını karşılamamanın, onun kırılabilirliğiyle ilgilenmenin, başka bir deyişle insan kırılabilirliğiyle, ölümlülüğüyle yüzleşmenin ne kadar zor olduğunu hepimiz öyle ya da böyle yaşamışızdır. (...) *Bakım Manifestosu*'nda dile getirildiği gibi, “insanların ölümlü, bedenleşmiş benliklerinin en iç karartıcı, bazen en itici veya utanç verici gibi görünen yönleriyle temas içine girmek” gerçekten çok zordur. Bu tür işleri kadınlara ve altta bırakılanlara yüklemek, onların “zaten bu işlere uygun olduklarını” varsayarak ya da “nasılsa parasını verdim” diyerek kendimizi rahat hissettirmek piyasa mantığına teslim olmak anlamına geliyor (Bertkay, 2023, s. 35)

Bertkay'ın bu kelimelerini deprem sonrasında okuyunca insanların kırılabilirliği ve ölümlülüğü bağlamında verilen bakımın önemine bir başka pencereden, farklı bir düzlemde bakmak mümkün olabilir. Arama kurtarma ve yardım çalışmaları boyunca, başka şehirlerden gelen gönüllüler, yerel halk ve arama kurtarma ekipleri; hiç tanımadıkları veya az tanıdıkları, kimi zaman dilini bilmedikleri insanların kurtarılması ya da ölümlerin naaşlarına gereken saygının gösterilmesi için onların yaralanmış, parçalanmış bedenlerine ulaşmaya ve itina göstermeye uğraştılar. İşte bakım tam da bu değil mi? Ancak Bertkay'ın dediği gibi böyle bir bakım hem çok zor hem de çoğu zaman değeri bilinmiyor.

Bakım toplumunun unsurları

Bakımın zor olmaktan çıkması ve bakım pratiklerinin çoğalması nasıl mümkün olabilir? *Bakım Manifestosu*'nun bu konudaki önermelerinden yola çıkarak, deprem sonrası toplumsal yeniden inşaya ilişkin birkaç fikir öne atmak istiyoruz. Öncelikle Bakım Kolektifi'nin tanımladığı birkaç kavram üzerinde duralım.

Kitapta bir *çoklu bakım etiğinden* söz ediliyor. Kolektifin farklı örneklerden yola çıkarak ortaya attığı bu kavram, birebir ilişkiler üzerine kurulu bir bakım sistemi değil; daha geniş boyutta bir ilişkiler sistemi yaratmak üzerine yaslanıyor. Çoklu bakım etiği çerçevesinde,

“insan olan veya olmayan tüm kategoriler arasındaki bakım ilişkisi biçimlerine eşit derecede değer verilmeli, bunlar eşit derecede tanınmalı, gereksinimlerine ve sürdürülebilirliklerine göre kaynaklardan eşit olarak yararlanmalıdır” deniliyor (Bakım Kolektifi, 2021, 49).

Yani amaç, kadınların çocuklarına, eşlerine ve ebeveynlerine verdiği bakımın veya ücretli bakım emeğinin ötesinde *bakım toplulukları* (*caring communities*) tahayyül etmek. Öz örgütlenmeye ve gönüllülüğe dayalı bakım odaklı toplulukların özgünlüğü; karşılıklı destek, müşterek olarak kullanılan kamusal mekanların çoğaltılması, insanların kendi aralarında ve başkalarıyla kaynak paylaşması ve kamusal alanın genişletilmesi için demokratik işleyişe dayalı örgütlenmeler (kooperatifler, radikal belediyecilik, vb.) olarak sıralanıyor (Bakım Kolektifi, 2021: 56).

Bakım toplumu ve bakım odaklı toplulukların yanı sıra, kitapta *bakım odaklı devlet* kavramı da ortaya atılıyor. Herkesin herhangi bir kişiye bakabileceği veya onu gözetebileceğini kabul eden bakım odaklı devletin, “gerek bakım vereni gerek bakım alanı yasal, toplumsal ve kültürel olarak tanı(ması) ve onlara gereksinim duydukları kaynakları sağla(masının)” önemi vurgulanıyor (Bakım Kolektifi, 2021, s. 50).

Bu şekilde tanımlanan bir bakım toplumu aslında tam da neoliberal umursamazlığın karşısında yer alıyor. Dolayısıyla bakım odaklı toplulukların, çoklu bakım etiğinin ve bakım odaklı bir devletin gelişmesi için neoliberalizm uyarınca gerçekleşen özelleştirmelerin ve kamusal kaynakların özel sektör ve imtiyazlı gruplar tarafından kullanılmasının tersine çevrilmesi, yani kamusal alanların ve kamusal kaynakların çoğaltılması, devletin kamu yararını gözetmesi gerekiyor (Bakım Kolektifi, 2023).

Deprem Sonrası Bakım Odaklı bir Toplumsallık Nasıl Olmalı?

Bakım Manifestosu esasen bir manifesto; neoliberal umursamazlığın karşısında duran, onu tamamen dışlayan bir toplumsallık tahayyülü. Deprem sonrasında içinde bulunduğumuz durum, böyle bir toplumsallığı tahayyül etmeye çalışmak için bize bir kırılma noktası sundu. Depremden etkilenen illerin yeniden inşası, genel olarak bütün kentlerin depreme dayanıklı hale getirilmesi, afetler konusunda dayanışmaya dayalı ve demokratik taleplerde bulunacak toplulukların oluşması hakkında düşünmek için bir fırsat var elimizde. Bu yazıda *Bakım Manifestosu*'ndan yola çıkarak iki konuya değinmek istiyoruz.

Birisi, kamusal mekanların yeniden düzenlenmesine ilişkin. Bireyselliği öne çıkaran, özelleştirilmiş mekanlar ve kapalı konut alanları yerine, herkesin kullanımına açık, insanların birbirleriyle karşılaşabileceği ve birbiriyle ilişkilenebileceği kamusal alanlar oluşturulabilir mi? Bu şekilde bakım odaklı topluluklar ve müşterek yaşam desteklenebilir (Bakım Kolektifi, 2021, s. 60-61). Bu bağlamda kent hakkı, bizatihi ortaklaşa üretilmiş ve ortak kullanılabilen, herkesin erişebileceği mekanlar oluşturulması olarak görülmelidir. Bu türden mekanlar, *paylaşımçı bir altyapı* oluşturur (s. 62).² Tabii bunun gerçekleşmesi için, kamunun öz örgütlenmeye

dayalı gruplarla (mahalle inisiyatifleri, odalar, kooperatifler, vb.) yani bir anlamda bakım topluluklarıyla ilişkilmesi gerek.

Birincisiyle doğrudan ilişkili olan ikinci bir konu ise, katılımcı bir demokratik anlayışın geliştirilmesi. Demokratik katılımın, kentler, kamusal mekanlar ve konut alanları yeniden tasarlanırken mutlaka sağlanması gerekiyor. Katılım, yerel yönetimler, sendikalar, mahalle düzeyinde oluşturulan topluluklar veya kent konseyleri üzerinden sağlanabilmeli. Ama daha önemlisi, kamu kurumlarının yerellerde oluşan taleplere, fikirlere ve önerilere cevap verme yükümlülüğü olmalı.

Burada söz edilen bakım topluluklarının kâr amacı güden, ticari gruplar olmadığı gibi, dini, etnik veya kültürel kimlik üzerinden oluşturulan gruplar da olmadığını vurgulamak önem taşıyor. Çünkü depremden sonra on binlerce kişi depremzedelerle dayanışmaya koşarken, refaketsiz çocukların sosyal hizmet merkezleri yerine dini cemaatlere teslim edildiğini de duyduk. Nitekim Bakım Kolektifi de tahayyül ettikleri bakım odaklı devlette “aidiyet nosyonları(nın), etnik-kültürel kimlik ve ulusal güvenlik adına savunulan ırk ayrımcılığına dayalı sınırlar yerine, karşılıklı bağımlılıklarımızın tanımlanması üzerine temellen(diğini)” söylüyor (Bakım Kolektifi, 2021, s. 71).

Sonuç: Yeni bir toplumsallık mümkün mü?

Sonuç olarak, depremden sonra neoliberal umursamazlık karşısında dayanışma ve bakımın daha önemli ve acil hâle geldiğini düşünüyoruz. Doğal bir afet olan depremin doğal olmayan, aksine toplumsal olan sonuçları, neoliberal kapitalizmin yarattığı krizler çerçevesinde şekilleniyor. Sınırsız sermaye birikimine dayalı bir toplumsal düzen olan kapitalizm, insanların ihtiyaçlarına ve hayatlarına değil kâr etme hedefine öncelik veriyor. Kapitalizmin kâr odaklı mantığı, doğayı ve canlıların hayatını tahrip ederken, ekonomik büyüme ve bolluk yaratma iddiasıyla insanlara mezar olacak yapılar ve kaçacak yer olmayan kentler de inşa ediyor. İnsan toplumunu tanımlayan ilkelere biri olan dayanışma, bu yıkımın karşısında durabilecek en önemli kaynaklardan biri. Peki, depremden sonra oluşan dayanışma ve bakım pratikleri, yaşadığımız büyük felaket sonrasında Türkiye’de yeni bir toplumsallığın oluşmasına katkı sağlayabilir mi? Yeni bir toplumsallık derken, sosyal adalete dayalı, kâra ve ranta değil insan yaşamına ve doğaya öncelik veren, katılımcı, kamusal alanı genişletmeyi hedefleyen, kamu kaynaklarının ortak kullanımına dayalı yapılar üzerine inşa edilmiş bir sosyalliği kastediyoruz.

Ancak bu yazıda tarif ettiğimiz yeni bir toplumsallık tahayyülünün gerçekleştirilebilmesi ihtimalinin karşısında tam olarak yine neoliberal umursamazlık duruyor. Çünkü depremden sonraki üç ayda hükümetin attığı pek çok adım, dayanışma ve bakım odaklı pratiklerin büyümesine izin vermeyip, neoliberal bir restorasyonun ilk adımlarını atmak yönündeydi. Depremden etkilenen illerde hızlıca kamu ihaleleri açılıp, kimin nasıl planladığı bilinmeyen konut alanları için özel firmalara büyük ihaleler verildi. Doğanın korunması bir yana, asbestli bina molozlarının zeytinliklere döküldüğünü, tarım alanlarının yeni kamu binaları inşa etme baha-

nesiyle kamulaştırılmaya hazırlandığını okuduk. Öte yandan, dayanışmaya ve bakım odaklı bir anlayışa en fazla ket vuracak şeylerden olan, göçmen ve mülteci karşıtı ve milliyetçi söylemler yine sahnede yerlerini aldılar. Ayrıca, yukarıda değindiğimiz gibi, ebeveynleri yoksul olan veya ölen depremzede çocukların “bakım” için tarikatların ellerine teslim edildiğini duyduk.

Yazıyı tamamlarken, *çoklu kriz* kavramını kullanmak istiyoruz. Çoklu krizlerin gidecek daha çok yaşandığı çağdaş toplumda, bu krizlere yol açan neoliberal kapitalizme itirazsız geçit verilmeye devam edilecek mi? Ulrich Beck 1990’larda yazdığı *Risk Toplumu* kitabında (2018), çağdaş dünyada kapitalizmin sürekli riskler üreten bir nitelik aldığını belirtiyordu. Hem ülkeler düzeyinde hem de küresel düzeyde, ekonomik kriz, yoksulluk, nükleer kazalar, çevre tahribatı ve doğal afetler söz ettiği bu risklerden bazılarıydı. Bugün baktığımız yerden, orman yangınları, sel felaketleri, depremler, pandemi ve iklim krizini de küresel risk toplumu oluşturan unsurlara ekleyebiliriz. Beck’in risk toplumu kavramlaştırmasından bağımsız olarak, son yıllarda ise çoklu kriz kavramı ortaya atıldı. Riskler, onlarla başa çıkılmadığında krize dönüşüyor. Çoklu kriz ise, bir sistemde oluşmasına rağmen birbirleriyle bağımlı olmaları nedeniyle başka sistemleri de nedensellik ilişkisi içinde etkileyen krizleri ifade etmek için kullanılan bir kavram. COVID-19 pandemisini düşünelim. Sonrasında dünya ekonomisinde durgunluk, enflasyon gibi küresel ekonomik sistemde de etkiler yarattı. Ya da Rusya’nın Ukrayna işgali, küresel gıda tedariki ve enerji sektörlerinde de krizi tetikledi (Lawrence vd., 2022; Tooze, 2022).

Türkiye’de son yıllarda içinden geçtiğimiz süreçleri düşündüğümüzde, krizlerin başka krizlere yol açtığını görüyoruz. Deprem sonrasında ise mevcut ekonomik kriz, depremin yarattığı toplumsal sonuçlarla da etkileşti. Hal böyleyken, dayanışma yapıları ve bakım toplulukları oluşturmak, neoliberal umursamazlığa itiraz etmek, sanırım daha çok önem kazandı. Sonuç olarak, önümüzdeki dönemde neoliberal yeniden inşanın mı, yoksa bir nebze de olsa dayanışma ve bakım odaklı bir dönüşümün mü galebe çalacağını, dayanışmaya öncelik veren toplulukların mücadelesi verecek.

- 1 1950’lerden beri siyaseti karakterize ettiği düşünülen patronaj ilişkilerinin Türkiye’de günümüzdeki sistemik görünümünü anlamak için belki de yeni bir kavram geliştirmek gerekiyor.
- 2 Bu yazıyı hazırlarken, Klinenberg’in (2018) “sosyal altyapı” kavramını kullanarak çok benzer bir sav ortaya attığı kitabı dikkatimizi çekti.

Kaynakça

- Altan-Olcay, . ve İęduygu, A. (2012). Mapping civil society in the Middle East: The cases of Egypt, Lebanon and Turkey. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 39(2), 157-179.
- Bakım Kolektifi (2021). *Bakım Manifestosu. Karşılıklı Bağımlılık Politikası* (Çev. Gülnur Acar Savran). Dipnot Yayınları.
- Bakım Kolektifi (2023). Bakım manifestosu. Karşılıklı bağımlılık politikası. (Der.) Y. Ahi, İ. Kerestecioęlu, P. Kolluoğlu, U. Tekin (s. 21-28). *Bakım Merceğinden Yeni Sosyal. Deneyimler, zellikler, Tartışmalar* içinde. Nika Yayınevi.
- Beck, U. (2018). *Risk Toplumu. Başka bir Modernliğe Doğru*. İthaki Yayınları.
- Berktaş, F. (2023). Kendine, başkasına, dünyaya ihtimam göstermek. (Der.) Y. Ahi, İ. Kerestecioęlu, P. Kolluoğlu, U. Tekin (s. 29-40). *Bakım Merceğinden Yeni Sosyal. Deneyimler, zellikler, Tartışmalar* içinde. Nika Yayınevi.
- Coates, R. ve Garmany, J. (2017). The ecology of citizenship: Understanding urban vulnerability in urban Brazil. *IDPR*. 39(1), 37-53.
- Coates, R. ve Nygren, A. (2020). Urban floods, clientelism, and the political ecology of the state in Latin America. *Annals of the American Association of Geographers*. 110(5), 1301-1317.
- Davis, M. (2012). *zerinde Gneş Batmayan Katliam. El Nino Kıtılıkları ve çnc Dnyanın Açlıkla İnşası* (Çev. Umut Haskan). Yordam Kitap.
- De Waal, A. (2018). *Mass Starvation. The History and Future of Famine*. Polity.
- Elçi, E., Kirişcioğlu, E. ve stbici, A. (2021). How Covid-19 financially hit urban refugees: evidence from mixed-method research with citizens and Syrian refugees in Turkey. *Disasters*. Elektronik nbaskı. <https://doi.org/10.1111/disa.12498>
- Foggo, H. (2023). Derin yoksulluktan bakmak. (Der.) Y. Ahi, İ. Kerestecioęlu, P. Kolluoğlu, U. Tekin (s. 333-338) *Bakım Merceğinden Yeni Sosyal. Deneyimler, zellikler, Tartışmalar* içinde. Nika Yayınevi.
- Heynen, N. (2013). Urban political ecology I: The urban century. *Progress in Human Geography*. 1-7.
- Gould, K.A. Garcia, M.M. ve Remes, J.A.C. (2016) Beyond “natural-disasters-are-not-natural”: the work of state and nature after the 2010 earthquake in Chile. *Journal of Political Ecology*. 23, 93-114.
- Keyman, F. ve İęduygu, A. (2003). Globalization, civil society and citizenship in Turkey: Actors, boundaries and discourses. *Citizenship Studies*, 7(2), 219-234.
- Klinenberg, E. (2015). *Heat Wave. A Social Autopsy of Disaster in Chicago* (2. Baskı). University of Chicago Press.
- Klinenberg, E. (2018). *Palaces for the People. How Social Infrastructure Can Help Fight Inequality, Polarization, and the Decline of Civic Life*. Crown.
- Lawrence, Michael, Scott Janzwood, and Thomas Homer-Dixon. 2022. What is a Global Polycrisis? Version 2.0. Discussion Paper 2022-4. Cascade Institute. Erişim adresi: <https://cascadeinstitute.org/technical-paper/what-is-a-global-polycrisis/>
- Rademacher, A. (2015). Introduction: Encountering the urban anthropocene. *Annual Review of Anthropology*. 44, 137-152.

- Rankin, B. (2011). Economic crises and the social structuring of economic hardship. The impact of the 2001 Turkish Crisis. *New Perspectives on Turkey*, 44, 11-40.
- Schmitt, C. (2023). Dayanışma: Sosyal çalışma için anahtar kavram. (Der.) Y. Ahi, İ. Kerestecioglu, P. Kolluoğlu, U. Tekin (s. 47-74). *Bakım Merceğinden Yeni Sosyal. Deneyimler, Öznellikler, Tartışmalar* içinde. Nika Yayınevi.
- Schmitt, C. ve Hill, M. (2023). Herkes için bir şehirde dayanışma: Züri Şehri Kartı Örneği Üzerinden bir Kentsel Vizyonun Ana hatlarını Çizmek. (Der.) Y. Ahi, İ. Kerestecioglu, P. Kolluoğlu, U. Tekin (s. 75-98) *Bakım Merceğinden Yeni Sosyal. Deneyimler, Öznellikler, Tartışmalar* içinde. Nika Yayınevi.
- Tekin, U. ve Yüksek, D. (2023, 26 Şubat). Deprem sonrasında yeni bir toplumsallık: Umursamazlık mı dayanışma mı? Erişim adresi: <https://aposto.com/s/deprem-sonrasinda-yeni-bir-toplumsallik-1d9>.
- Tooze, A. (2022, 22 Ekim). Welcome to the World of the polycrisis. *Financial Times*. Erişim adresi: <https://www.ft.com/content/498398e7-11b1-494b-9cd3-6d669dc3de33>
- Yabancı, B. (2019). Turkey's tamed civil society: Containment and appropriation under a competitive authoritarian regime. *Journal of Civil Society*, 15(4), 285-306.
- Yörük, E. (2022). *Türkiye'de Refah Devleti ve Siyaset. Siyasi Elitler Arasındaki Rekabet ve Toplumsal Hareketler Bir Refah Devletini Nasıl Yarattı?* İletişim Yayınları.
- Yüksek, D. (2009). Neoliberal restructuring and social exclusion in Turkey. (Der.) Ziya Öniş ve Fikret Şenses (s. 262-280). *Turkish Economy in the Post-Crisis Era: the New Phase of Neo-Liberal Restructuring and Integration to the Global Economy* içinde. Routledge.